

Соколёнок

1/2013

Машын

БАЛАЛАР УШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

Кутлаймыз!

*Келип турган
Янъы йыл ман баърисин
Ак юректен
Алгыслаймыз, кутлаймыз.
Тынышлыкты,
Ден савлыкты, наъсипти,
Берекетти
Халкымызга йораймыз!*

Аскербий Киреев

Кыс

Кыс, кыс келди, кыс келди,
Кар аспаннан тоьгилди.
Сал шананъ ман ыз, деди,
Атты егип, Бийгелди.

Анъламастан ел эсти,
Улпа карды боратты.
Ат пан табан тирести,
Йыгалмады ол атты.

Кыс, кыс келди, кыс келди,
Оьршиктирип аязды.
Кир кедешке, пыс, деди,
Буйыктырып коразды.

Ол казга да бермеди
Амал тыска шыкпага,
Салайым мен ем, деди,
Атай сонда малларга...

Кыс, кыс келди, кыс келди,
Ерди, сувды бузлатты.
Ушпас, деди, кус энди
Кагып эки канатты.

Сыкты аяз кенъ шоблди,
Ие шыкты орманга.
Болмас мага тенъ, деди,
Кувып баьрин дорбынга.

Кыс, кыс келди, кыс келди,
Кийди терек папакты.
Бутак сынды, тырс деди,
Саьспеклетти каракты.

Ятты туьлки, турмады,
Булгап улпа куйрыгын.
Атты карак, урмады,
Кашты коян-языгым.

Кыс, кыс келди, кыс келди,
Ап-ак этти аьр якты.
Йигитлерге куьш берди,
Коркакларды адатты.

Тек кайтпады Бийгелди,
Екти атты шанага.
Кыдырайык, мин, деди,
Токтап сонда ол мага.

Кыс, кыс келди, кыс келди,
Кар ман ерди орады.
Ал салдык биз ыз, дедим,
Айланган сонъ азбарды.

В. Назиро

ТЕРЕЗЕДЕ КАР ОЙНАЙДЫ

Тереземде кар ойнайды,
Елка мынан досласады.
Бу теректи аькелген,
Дагыстаннан Тобылеген.

Атай уйге киреди,
Даьмли шайды ишеди,
Калаш ога беремиз,
Бети кызыл – коьремиз.

Кызыл бетли сол Атай,
Асылы ясыл болган.
Орман бойы кыдырган,
Снегурочкасын йойган.

Сав йыл ялгыз яшаган,
Бузлы тавда айланган.
Тек туьнегуьн уянган,
Бас калага йол алган.

Ол артыннан дуньяга,
Янгы йыл келе, сен кара!

Кобширген А. Култаев.

Боранлы куьн

(хабар)

Янъы явган улпадай юмсак карды туьтетип, тоьгеректинъ ала-буркасын коьтерип ел эскен куьн Аслан атайынынъ койнына кирип:

- Атай-ав, сыякта эсетаган боран сен Тарзанды табатаган куьндеги боранга усайды, дия? – деп бир сорап коймады.

- О-о, ол куьнги боранды эки-меки Аллах коьзиме коьрсетпесин, - деди карт киси йиенине, агарып келетирган кыска сакалын сыйпап. – Дуныя асты-уьстине актарылаятыр деп билген эдим.

- Аьше, сондай яман куьнде сен кошардан не уьшин шыгып кеткен эдинъ?

- Уьйге барып азык аькелейим деп йол шыктым, балам. Бораннынъ токтаягы коьринмейди, эки куьннен бербетин кошардагы койшылар авызларына даьм алмаганлар.

- Шананъыз йок эдиме?

- Шанамыз да, арбамыз да бар. Тек йолды япкан уьйкен куьртиклерден ат юреялмаяк эди, - деп карт алыстагы боранлы куьнди эсине туьсирди. – Авыл ман кошардынъ арасы узак тувыл. Аллах мага йолдас дедим де, таьвекел этип йол шыктым. Аш болган йолдасларымды аядым.

Сол хабарды баслаган сайын, Асланнынъ атайы, суьвретши янъы суьврет ясаятыргандай болып, боякларды тагы да бек койыландырады. Бу йол да хабар тагы да бек кызыклы болаягын сезип, бала ушып турып, атайынынъ бас бетине олтырды. Атайы айтады, Аслан ты-

нысын алмага корккандай болып тынълайды...

Куьн ортасына боран сабырайган тувыл экеш те, тагы да бек берлисий берди. Койшы карт йолдан адасканын сезсе де, куьнтувар бетке карап юрди. Янъы явган карды ел бир де карттынъ бетине аькелип былактырады, бир де тоннынъ ишине кирип, ойнаклайды, бир де кулаклы боьрти юлкаяк болып тарткышлайды. Узун кирз этиклердинъ ишине толган кар зыкыр-зыкыр этеди. «Ярабий, не болса да адасып, боранда калмайым», деп ойланады карт Алибий, ол оьлемен деп коркпайды, кошарда оьзин саклап туратаган йолдаслары аш калганларына языксынады.

Ел тагы да бек кутыра береди, аьдем бойыннан шыккан куьртиклердинъ арасыннан койшы тегаран юреди. Аяклары зилдей авыр болганын, тынысын тегаран алатаганын сезеди. «Йок, ак ибилис, мен сага берилмеспен, тек Аллах ярдамшы болсын», деп Алибий бетине капланган карды кой териден тигилген колгаплары ман тайдырады. Ел тоннынъ арасыннан шыгып, шекесинде ойнайды, кулагынынъ туьбинде сызгырады.

Сонынъ арасында карттынъ кулагына эректелей наьзик канъсув эситилгендей болды. «Ал энди, берли боран, энди мени ийт болып канъсып, боьри болып улып

коркыстаяк боласынътагы? Йок, сен айткан болмас», деп койшыдынъ ойланганы да сол болды, яне баягы наъзик канъсув эситилди. Алибий, аркасын елге берип, токтады, кулаклы боъркининъ бавларын агатып, онъ колы ман онъ кулагын туурди. Бу йол ол куъшелектинъ канъсыганын ашык эситти. Даваз шыккан якка яне кулак салды. Артына бир-эки адым этип, уйкен куъртиктинъ касында тизине шобнъкти. Кулагын куъртиктинъ уъстине салып тынълады. куъшелектинъ канъсыганын кишкей баладынъ йылаганына усатты. Ол даваз шыккан ердеги улпа карды

уйкен коллары ман алып былактыра берди. Окында токтап даваздынъ шыгатаганына кулак салды.

Бир заманда Алибий колы юмсақ затка тийгенин сизди. Ол кардынъ астыннан дир-дир этип калтырайтаган куъшелекти шыгарды. «Ай, языгым, ай каърибим. Кайдай огырсыздынъ колы барып таслаган экен сени?» деп койшы куъшелекти койнына салды. Куъшелектинъ калтыраганы Алибийдинъ дуъмле-

муъшесин безгек туткандай этти. Сонынъ арасында эр кисиге, кайдан да эректен болып, ийтлердинъ уъргенлери эситилди. Сол давазлардан койшы, кевдеси еп-енъил болганын сезип, ийтлердинъ уърген якларына карап зыранълады.

Ол уйининъ эсигин калай ашканын, ялп деп уйдинъ ортасына калай йыгылганын билмеди. Бир заманда, коъзлерин ашканда, пештинъ касында алагаз томпак куъшелектинъ суът ишип турганын коърип, йобнъкиген шырайы ярыкланды.

- Сол йылларда клубта «Тарзан» деген кино баратаган эди. Суъйтип, куъшелекке «Тарзан» деген атты бердик, - деди карт хабарынынъ сонъында. — Аьрувв эртегидегиндей болды, дия, балам, койшы да сав калды, койларды да боърилер таламадылар.

Ак туьк пен куба туьсли туьк араласып, «Тарзан» бир уйкен ийт болды. Ол Алибийден айырылмай, карт кайда барса, артыннан иерип

юрди. Тарзан каралдыга бир ийт кирсе, арсландай атлыгар эди. Конъысыдынъ тавыгы адасып келсе, каралдыда кушын боранын эстирип, авыздынъ аргы ягына тавыкты тызыктырар эди.

- Бир йол эртеникте турганымда, каралдыда алдыма ярбанълап шыгатаган Тарзанды коьрмегенде, не ойланаягымды билмедим. «Тарзан, Тарзан!» деп шакырганымды да ийт эситпеди, - деди Асланнынъ эс берип тынълаганын яратып Алибий. — «Ярабий, не болган экен Тарзанга?» деп уй артындагы авла бетке шаптым. Пишен йиктинъ туьбиннен аявлы ынъыранув эситилди. Йик туьбине шавып барсам, Тарзан кара канга боялып ятканын коьрдим. Ийтти излеп адаганнан, кора туьпте аягы яраланып яткан козыды да абайладым. Сонъында авладагы койларга агашлыктан оьтип келген боьри шапканын, йырткыш пан алысып, Тарзан койларды саклаганын анъладым. Суьйтип, Тарзаннынъ яралары биткенше, хыйлы заман кетти. Боьридинъ сермегениннен аягы яраланган козы аксанъласа да, койлар ман бирге кырга шыгатаган болды.

- Тарзанды не зат пан аьруьв этинъ, атай? — деп бала ийтке языгы шыгып, коьзлериннен тыгырган ясларды суьртти. — Атай, Тарзан мени де бек суьеди, дия?

- Айхай да, суьеди, балам. Тили йок болса да, айван оьзин суьйгенди анълайды, - деди карт. — Ийттинъ дарманы — тилинде дегенди эситкен йоксынъма? Кайсы еринде ярасы болса, ийтте, мысык та сол яра биткенше ярады

ялап турадылар. Тарзан да коьп яраларын тили мен эмледи.

Кыс кетип, язлык келеятырганда, Алибий авырды.

- Атта-ат, сени енъуьвдинъ тагы бир язлыгын коьрермен деп турганда, мунав мараз да мага кайдан ябысты? — деди карт уйле асын аьзирлеп турган Нурханга. — Эй-эй, куртка, вакытым етти бугай.

- Кояш, болмаяк, соьзлеринъди, - деди Нурхан табада карттынъ кувырылаяткан суьйген как этин айландырып. — Сенинъ суьетаган асынъды этеятырман. Этти исси пастадынъ уьстине салайымма? Сен суьйтип суьесинътте.

Карт уьндемеди. Картынынъ аскадени сокпайтаганын Нурхан коьптен анълаган, уьйине бир уйкен кайгы ювыклайтаганын сезип, юреги кайысты. Сол ятувдан Алибий турмады.

Кавга яралары ога тынышлык бермедилер.

Авилда фельдшер болып куллык этетага кызы Алибийди кайда тек аькетпеди.

Ама басыннан сонъына дейим кавгады оьткен, Сталиннинъ язавларына ушырап, тизине дери Сибирьдинъ шахталарынынъ бузлы сувларында турып, коьмир казган эр кисиге эм табылмады. Куьннен куьнге карт такатыннан тая берди.

Тарзан иесининъ авырганын сезип, Алибий ятатаган пештинъ терезесине тармасады, уйдегилердинъ юреклерин кармап, куьн бойы канъсыйды. Ийт аягына куйылган аска караган да этпейди. Бир йол Аслан босагада басын алды аякларына салып яткан ийттинъ коьзлериннен аккан ясларды коьрип, оьзи де сылк-сылк этип йылады.

- Кой, балам, йылаганынъды коьрсе, атайынънынъ коьнъили бузылар, - деп Нурхан йиенининъ калтыраган ийниннен кушаклады.

Аслан, коьзясларын суьртип, уьйге кирип, атайынынъ нуры кеткен коьзлериннен оьпти, сары кагыттай саргайган бетиннен сыйпады.

- Йигиттей бол, балам, атайынъ бир аьдемнинъ хатерин калдырмаган, бетиннен алмаган, алдав-сулдавдегендибилмей, кара куьши мен яшаган, - деп Алибий йиенининъ манълайыннан оьпти. «Ах, караманълай, ишеек сувынъ таьвесилип турытта», деди ишиннен Нурхан байынынъ куьннен куьнге майшырактай азган колларыннан сыйпап.

Сол кешединъ танъында Алибий ян берди.

Биревге де кыянат этпей, тыныш яшаганындай болып, биревди де кыйнамай, тынышына оьлип кетти. Иесининъ оьлгенин сезип, Тарзан бир эсикке, бир терезеге тармасып, бозлавын этип, канъсыды. Суьекти шыгараяк заманда, Асланнынъ нагашакасы ийтти гаражга капады. Каралдыга йыйылган халктынъ, уьйдегилердинъ йылаганларына тувыл, гараждынъ эсигине урынып-беринип канъсыган ийтке языклары шыкты.

Баьленше куьн Тарзан, уьйден йок болып кетти. Аслан, ойга-кырга шавып излесе де, ийтти таппады. Бир куьн, аксам вакытта, авыз зыйык этип ашылганда, уьйдегилер Тарзанынъ кайтканын сезип, сыякка атылып шыктылар. Иши-ишине ябысып, авыздынъ касында аяк уьстинде ийт тегаран тербетилип туры эди. Ябагысындагы ший топыракты коьрип, уьйдегилер баьленше куьнди Тарзан Алибийдинъ кабырынынъ уьстинде ятканын анъладылар. Аслан ювырып барып, ийттинъ мойныннан кушаклады, ябагысын топырактан тазалап, коьзлерин каплаган ясларды ыслаялмай йылады. Тамам ашыкканыннан ийт Асланнынъ колыннан кесек оьтпекти алып, ютынып-ютынып еди.

Экинши куьн Тарзан тагы да йок болды.

Бу йол ол эки айланьып, Алибийдинъ каралдысына келмеди. Мезарда болган конъысы карт Тарзан Алибийдинъ кабырынынъ касында оьли болып ятканын коьрди. Ал энди ога мыйсыз янувар деп кайтип айтаяксынъ. Иесининъ оьлгенин коьтереялмады каьрип, - деди карт.

Шайырдинъ 70 йыллык мерекеси

Заман, заман! Сен кетесин алгасавлы узакка. Туърли-туърли яшавга кирген соьзлер айланады баста: «бизнес», «биржа», «каркас» эм сондай коьплеген баскалары. Бу соьзлер коьрсетеди яшавдынъ туърленетаганын. Ама дуньядан обкинишли кеткен шайырлердинъ яратувшылыгында сол соьзлердинъ акыйкатлыгы да сезиледи.

Солтанбек Аким улы Аджиков — шайыр. Ол обзининъ ятлавларында тек акыйкатлыкты, намысты, аьдеме яныплыкты коьрсетип келген. Эм онынъ дунья коьрген янъы китаби де «Акыйкат» деп аталган.

Шайырдинъ аданасы (обзи де шайыр) Солтанбек Аджиков булай язады: «Сондай талаплы язувшылар бизим элде айлак та бек 1960-1980-нши йылларда коьлем болдылар. Олар, ийтесип-туьйкесип, биринши сыдыраларда язувшылар Союзына туьстилер, обкиметтинъ адабият тармагын да тоьр орынларды бийледилер.

Кылыплыгы болмаган туврашыл язувшыларды, шайырлерди яшавдынъ куьнъирт салкынлыгына ийтдилер...» Ама Солтанбек обзининъ язган философиялык ятлавлары ман ногай адабиятында обзининъ сокпагын калдырган.

Сен баргайсынъ яхшылардынъ
йолына,
Туьспегейсинъ яманлардынъ
колына.
Ййнап обскен бир шешекей яз
болмас,
Ялгыз домбыра ойнап, уьйкен
той болмас.

Солтанбектынъ яратувшылыгында балаларга багысланган ятлавлар да аз тувыллар. Оларды, аявлы окувшылар, онынъ янъы китабинде окымага боласыз.

Эндигиси шайыр Солтанбек Аджиковтынъ балалар уьшин язылган «Каткат эм Рыскел» деген ятлавын беремиз.

Автор бу ятлава обзининъ бала шагын эсине туьсирип, кенъ шоблликте, кумлар арасында обскен обсимликлер, яшаган шегерткилер акында соьз бардырады.

С. Култаева

Салтанбек Аджиков

Каткат эм Рыскел

Адырларды кыдырып
Шыккан эдик туьски шак.
Еген эдик сувырып
Елкек, юва, сарымсак.

Бирден Рыскел: «Ав, - деп, - ав!»
Озып кетти янымнан.
- Ал, ал, баьтир, ал, ал, дав! —
Биз де шаптык артыннан.

Алтын кумнынъ уьстинде
Бир кесертки шалт кашты.
Ийт янасып келгенде,
Ол авызын бек ащты.

- Бу не? — деди, - бу не зат?
Этип иним тамаша
- Бума? — деймен, - бу каткат.
Айлак яман, ол шапса.

Ашувланса, алысып,
Кобер, сисер, кутырар,
Бир тислесе ябысып,
Айрылмас янувар.

- Ол коркаяк Рыскелден, -
Деди иним талпынын.
Серме, Рыскел, ал белден! —
Деп козыды каныгып.

Рыскел бирден атылды
Тислемеге каткатты.
Ама бирден саьспеклеп
Бурылды ол, арт кайтты.

Канъсый берип булгады
Басын онда эм мунда.
Адырларды айланып
Авнап алды ол кумда.

- Кайт, кайт, Рыскел! — тиледим. —
Неге муннан сен каштынъ?!
Ийт бурында мен коьрдим
Ябысканын каткаттынъ.

- Рыскел, Рыскел, ювык кел!
Каткат аьле туьсеек. —
Шавып келди ийт Рыскел
Куьтип бизден ол коьмек.

Билемиз де кылыгын,
Туьспей ол бир карасын! —
Алып йылгын шыбыгын
Иним, коркпай ур басын!

Безгелектинъ уясын
Бузыптылар аявсыз.
Бу билемиз, казасын
Туьлки эткен ойлавсыз.

Отар эшки коьп оьткен,
Булар болса — сайгаklar.
Эне ыз. Ол не экен?
Ийтпе, койма, ким айтар?

Сайгаklarды коьп кувган.
Йок, бу боьри — карыскыр,
Кыр эшкиди анълыган,
Эки ягы ябыскыр.
— Мунавы не?

- Бузавбас!
- Мунавы не?
- Бий болар.

Кумда ызлар кутылмас,
Аыр муыйисте ыз болар.

Адыр-будыр кыдырып,
Коп аьлемет биз коьрдик.
Ызлар кумда калдырып,
Кеткенлерди биз билдик.

Окыган йиغت (бурынгыдынъ хабары)

Бурын заманда дуныядагы аьр бир илмиди билген бир карт яшаган. Бир койшы яс сол карттан окымага суййип, атасына:

- Койды сен бак, сен разы болсанъ, мен карттан окув, билим алып келейим, - деп тилейди.

Атасы разы болып, ясты окымага йибередиди. Яс коьп йыллар окып, бек оьнерли болып кайтады. Бир куьн яс атасы кой багып турган ерге барып, козы кебине кирип, атасына коьринеди. Атасы ыслайым деп ымтылганда, козы камыслыкка кирип йойылады. Сонъ оьз кебине кирип, атасына келеди. Атасы:

- Бу ерде мен бир аьруьв козы коьрдим, элтири сага боьрклик болар деп ыслайым деп ымтылганда, камыслыкка кирип йойылды, - дейди.

- Ол козы тувыл, атам, ол мен эдим. Илмидинъ куьши мен туьрли айван кебине кирмеге боламан, - дейди ясы.

- Эндигиси мен, атай, бир аьруьв ат кебине кирейим.

Сен мени базарга элтеп сат.

Тек ноктады бермей алып кайтарсынъ.

Собйтип, яс бир аьруьв ат кебине кирип, атасы базарга элтеп сатып, ноктасын алып кайтады. Кеш болганда, яс ийт кебине кирип, иесиннен кашып, уьйине кайтады.

Яс тагы бир базарга косаклы оьгиз кебине кирип, атасы базарда сатып, бас бавын алып кайтады. Яс кеше торгай кебине кирип, тагы да иесиннен кашып, уьйине келеди.

Уьшинши бир базарга яс туье кебине келип, атасы оны алып базарга барады. Базарда, туьеде бу ясты окыткан аьлим карт танып:

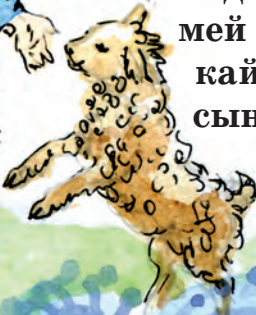
- Аьй, залым! Халкты алдатып юрегенин карашы мунавга! - деп ойлап, туьеди ноктасы ман сатып алады.

Яс аьлим карттынъ колыннан кутыла алмайды. Карт туьеди уьйине алып барып, аякларын байлап, йыгып сояяк болып турган ериннен бир якка кетип калады. Сол заман туьединъ янына карттынъ кызы келеди:

Туье сол заман аьдем тавысы ман кызга:

- Уьйдеги пышакты ясыр эм меним аягымды шешши, - деп тилейди.

Кыз пышакты ясырып, туьединъ аягын да шешеди. Сонъ атасы баска бир пышак тавып келсе, яткан туье торгай болып ушып бараятыр. Карт та янма-ян тырымтай болып, оны кувып кетеди. Торгайдынъ канаты талганда, ерге туьсип, коян болып кашады. Карт та таз ийт болып, оны кувады. Сонъ коян ханнынъ терегининъ

басына алма болып битеди. Карт терекке мине алмай, иесине барып:

- Сенинъ терегинъде бир алма бар, авырув балам уьшин яртысын мага бертагы, - деп тилейди.

Теректинъ иеси аьжепсинип:

- Ол терекке алма кайдан келсин? - деген.

Карт оны алып барып, алмады коьрсетеди. Теректинъ иеси бир таяк пынан алмады кагады, алма тары болып, ерге тоьгиледи. Сол ерде карап турган карт, кораз болып, тарыды шоьплеп баслайды.

Бир тары шоьп арасында ясырынып калган экен. Кораз сонда:

- Шоьплеп битирдим, - деп керилип турганда, шоьп астында калган тары,

йигит болып, коразды ыслап алады.

Сонда кораз карт кебине келип:

- Мен муькир, окувды яхшы уьйренипти экенсинъ. Эндиги мен сага разы. Мен сага кызымды бермен, - деген.

Яс кеде карттынъ кызын да алып, атасына келип, уьйкен той да этип, онъып-оьсип яшап калады.

КИТАПТИ БААЛАП БИЛЕЙИК

С. Майлыбаева

Казан айы, 2012 йыл, Р. Гамзатов атлы библиотека, мунда коьп балалар йыйылганлар. Уьш куьн болаяткан байрамнынъ мырады; китапти балаларга суйдируув, окымага шакырув эди. Коьплеген выставкалар келгенлердинъ коьзлерин кувантадылар. Неше туьрли китаплер тизилип турылар: таьрийх акында, туьрли тиллерде, маданиат акында, шаьйирлер йыйынтыгы. Олар озьлерининъ бай иштеликлери мен коьзди кыздырадылар.

Боеьтен де бек кызыклы болып озды йолыгыслар. Михаил Баранников – «Пионерская правда» газетадынъ генеральный директоры эм Мария Семенова – белгили язувшы ман.

«Пионерская правда» газетадынъ таьрийхи бек кызыклы экен «Биз атымызды туьрлендиреек болганда 1990-ншы йылда, окувшыларымыздан 3 кап хат келди,

туьрлендирменъиз – деп», - деди генеральный директор. Соннан бери сосы газетадынъ иштелиги боеьтен де пайдалы эм кызыклы болган. Баранников маслагат берди: «Оьзинъизге ярамаган зат акында бир де язбанъыз», - деп.

Сонъ окувшылардынъ коьплеген соравларына яваплар кайтарды.

Боеьтен де ярады конакларга Мария Семенова ман йолыгыс. Ол коьплеген фантазиялык китаплердинъ авторы: «Бусый волк», «Лебединая дорога», «Кубик из красной пластмассы» эм баскалары. А ким суймейди «Волкодав» деген киноды? Ол кино М. Семеновадынъ «Волкодав» повестине таянып салынган.

Язувшы обзининъ коьп ятлавларын окыды, обзининъ яшавы акында хабарлады. Язувшы 22 ясына дейим обзи уьшин язган.

Онынъ атасы ман ана-сы аьлимлер болса да, Мария яратувшылык испен озин оьмир бойга байлаган. Ол балаларга: «Кобп окынъыз, китап сизинъ энъ алал досынъыз», - деп айтты, Солай ок балалар Избербаш каласынынъ драмкружо-

гынынъ коьринисин суьйип карадылар.

Туьрли йолыгыслар, осал коьретаган балалардынъ суьврет выставкасы – баьриси де бек ярады бу байрамга йыйылганларга. «Сосыкуьнди бир де мутпаякпан», - деди Рузанна Алыпкашева – Карагас авыл орта мектебининъ 11 класс окувшысы.

Махачкалада октябрь айында оьткен китап фестивалине Москвадан келген язувшы эм шаьир Мария Семёнова ман Карагас орта школасынынъ окувшысы Рузанна Алыпкашева.

Бирге куьлейик

Ят ийт

Эр киси, ийти мен бир кесек заман эсик алдында кыдырып, уьйине келди де кыскаяклысына:

- Билмеймен, бизим ийтимиз Рекске не болганын. Уьйге кайтып келеятырганда, ол колымнан айырылаяк болып, аьри-бери тартылып, бир зат айтаяктай болып, канъсып келди, - дейди.

Кыскаяклыдынъ куьлкиси келип, алдыдагы боьлмеге шыгады. Ийтке тешкеруьвли карап:

- Баьри затта анълавлы! Ол ят ийт экенин айтаяк болган сага, - дейди.

Павпиш кийип келмеген

- Сенинъ ийтинъ меним павпишимди алып кеткен, - дейди кеде авылдасына.

- Кой болмаган затты...

- Соьзим — дурьис, - деп кеде айткан соьзин беркитеди.

- Сен акылынъды ишкесинъме? Меним ийтим бир заманда да уьйге павпиш кийип келмеген, - дейди авылдасы уьйкен кужьырга калып.

Сергей Баруздин

Анайдынъ куллыгы (хабар)

- Ал, Сапийат, кийин! Меним куллыгымды карамага барайык. Олар азбарга, сонъ орамга шыктылар, автобуска олтырдылар эм бир неше такыйкадан сонъ энди каладынъ экинши шетинде эдилер.

Мунда яс тереклердинъ ясыллыгы арасында уйкен Кызыл уй туру. Анасы Сапийатты аьруьв темир капыдан озгарды. Олар кенъ азбардан уйдинъ эсигине карап кеттилер.

- Бу не? — деп сорады Сапийат.

- Бу мен куллык этетаган фабрика, кызым, - деди анасы. Олар цехке кирген заманда, баслап Сапийат адалады. Ол мундай сисе тоьбели уйкен уйлерди бир де коьрмеген.

Аьр ерде де сыралап машиналар турулар, эм олар баьриси де солай шувыллайдылар, аьтте бир зат та эситилмейди эди. Анасы кызын бир станокка ювык аькелди. Сонда Сапи-

ят бирден, онынъ ишиннен туьрли туьсли, кенъ, ушсыз-кыйырсыз лентадай болып, шыгып турган кумашты коьрди.

- Мен мине мунда куллык этемен, - деген анасынынъ соьзлерин эситти Сапийат. — Биз мунда кумаш этемиз, сонъ бу кумаштан балаларга аьруьв коьйлеклер тигедилер.

- А мунавы не зат? — деп сорады бирден Сапийат эм станоктынъ йогарысындагы кишкей Кызыл байракты коьрсетти.

- Мундай байрактарды яхшы куллык этуьвшилерге бередилер, - деди анасы. — А бизим цехте баьри де яхшы куллык этедилер.

Сапийат баска станокларга карады эм оларда да Кызыл байрактар елпилдейтаган эдилер.

Мен де сондай байрак пан машина алгым келеди, - деди Сапийт.

- Сен уйкен болып оьссенъ эм яхшы куллык этсенъ, сага да, кызым, сондай байрак берерлер.

Олар тагы да цех бойынша узак юрдилер, станокларга, кумаштынъ оралган кесеклерине

карадылар. Олардай кумаш кесеклери конвейердинъ узун лентасына салынып конъысы залга оьзлери барадылар. Онда оларды кагызларга орайдылар эм машиналарга тийдилер. Бу кумашты Элдинъ аьр ягына да аькетедилер, эм олардан балаларга коьп янъы аьруув кийим тигедилер.

Геметобьеши дуньядынъ ЧЕМПИОН

Словакиядынъ бас каласы Братиславада яс оьспирлер арасында тайский бокс бойынша дуньядынъ чемпионаты болып озган. Бабаюрт районнынъ пресс-службасы билдиретаган кепте, шеккиси 51 килограммга дейим болганлар ишлеринде сосы районнынъ Геметобье авылынынъ спортсмени Нурадил Биймурзаевке тенъ болган болмаган эм ол тамамында дуньядынъ чемпионы болган.

«Биз сосы вакытты коьптен бери саклайтаган эдик, - дейди чемпионнынъ тренери Чингиз Нурмагомедов. — Бизим куьшли йосыкта бардырылган уйренуувлер оьзининъ тамамын берди. Тек биз етискенлерде токтап калмаякпыз бизди уллу енъуувлер куьтедилер».

Геметобье авылында чемпионды сыйлавда ортакшылык эткен Бабаюрт район муниципаллык район администрация басы Джамбулат Шаибов чемпион атына коьплеген йылы соьзлер эм йоравлар эткен.

Оьзининъ ягыннан янъы чемпион болган Нурадил Биймурзаев авыл яшавшыларына, ювыклары-

на эм район етекшилерине тийисли коьмеклери уьшин разылык билдирген эм район яшавшыларын янъы уьстинликлери мен суьйиндирмеге соьз берген.

А. Култаев.

Кобмек (хабар)

Кеделер орамда ойнайтаган эдилер. Олардынъ янына Ахмат та янасты. Балалар, шав-шувласып, бир-бирисин кувып, орам бойы ман ювырадылар. Олар ювыра-ювыра авылда ялгыз яшайтаган карт анай Марьемнинъ уйининъ касына еттилер. Куртка балаларды коьрип, орамга шыгып:

- Куватларым, азбардагы емди сарайга йыйнамага коьмек этинъизтагы, - деп тиледи.

Балалар баьриси де коьмек этпеге алгасадылар. Балалардынъ арасынан Ахмат айырылды эм тасаланды. Эректендосларына карап турды. Олар колларына шелеклер алып, азбарда онда-мунда кумырскалардай ювырыстылар. Бир аз заман кеткеннен сонъ, олар емди тасып битирдилер.

- Сав болынъыз, куватларым! Токтап турынъыз! — деп анай разылыгын билдирди де, уйге кирип, балаларга каьмпет алып шыкты. Оны балаларга берди, сол вакыт олардынъ касына Ахмат та келди. Анай ога да каьмпет созды. Баьри де азбардан шыктылар. Сонда ок Ахматты тенълери курсап алдылар.

- Сага каьмпет тийисли тувыл, - деди ога Бийтемир. — Сен куллык этпединъ, - деп Ахматтынъ колыннан каьмпетти тартып алды.

Кеделер де оны коьрмегендей болып, озъ йоллары ман кеттилер.

Ахмат басын тоьмен салып, мудахланып, уйине кайтты.

- Сага не болган, неге мудах болдынъ? — деп атасы кедеден сорады.

Кедеси болган затты атасына айтты. Тенълерине ашувын ясырмады. Бийтемирди де косты.

- Ай-вай, кедем, - деди атасы. — Тегин заттынъ тегенеги болады. Бу йол сен озинъ терис эткенсинъ. Тенълеринъ соны ушин де сени дембиге йолыктырганлар. Эндиден армаган сондай затты этпе. Тенълеринъ мен бирге бол. Сен коьмек этсенъ, сага да коьмек этилер.

Атасынынъ маслагаты Ахматтынъ эсинде дайымга сакланды.

Тавык эм шипийлер

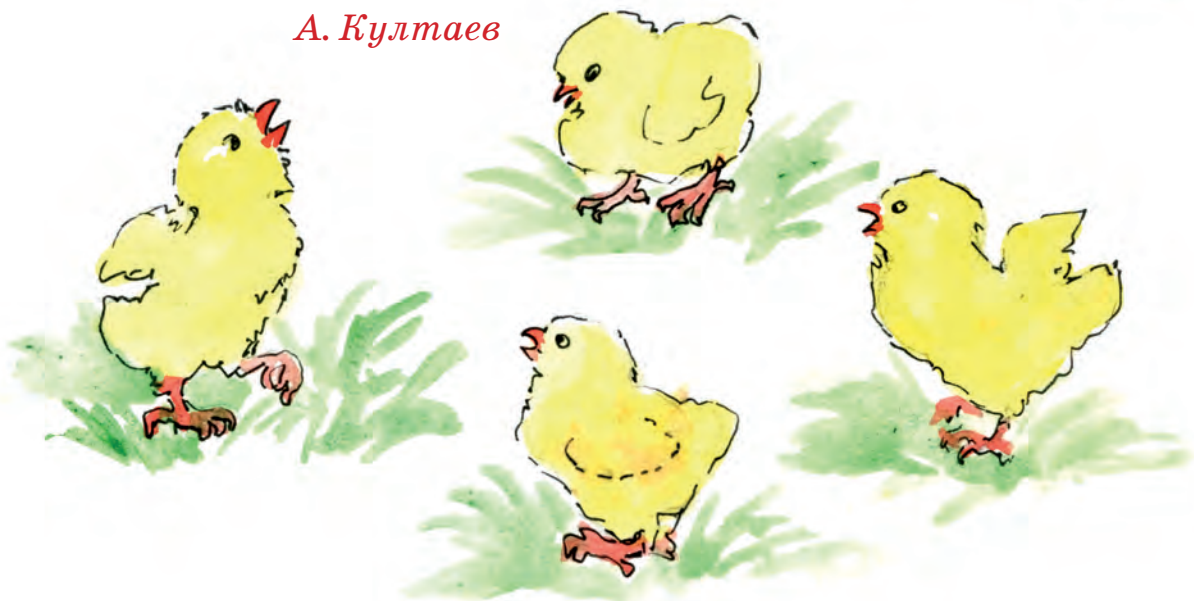
Кишкей шипий
Эди бизим сосы тавык.
Тетем меним
Алып келген кырдан тавып.
Канат кагып,
Кышкырык пан оьсип кетти.
Бийик бойлы
Энди мага тамам етти.

Балаларын
Шакырады аьр куьн сайын.
Айырылмай
Юредилер олар да.
Анам асын
Салып тура аьр вакыт.
Ашай, ойнай
Кетип кала заман да.

Мен оларга
Карайманда, куванаман.
Артларыннан
Кете калса, ювыраман.

А. Култаев

Балдар ызылери айтадылар

Тислемеге болаяк

Кишкей Эмирбек аьли уьш ясында экен.

Онынъ китап окыганын бек суьдилер. Янъыларда ога «Муха-цокотуха» деп аталган китапти сатып алганлар. Ятаяктынъ алдында уьйдегилери китапти ашадылар эм онда суьвреттен созылган паук бар эди.

- Эмирбек, сен не этесинъ, аьши? – деп, тетеси оннан сораган.

- Мен оннан коркаман, ол мени аьли тислемеге болаяк, - деген явапка бала.

Баьпишлерим кеш юредилер

Биринши класста окыйтаган Эмирбек арып-талып, тынысын тегеранбиралып, школадан уьйине кайтып келеди. Анасы оны коьптен бери тынышсызланып саклап турады эди. Эсиктен киргенлей ок, анасы ога:

- Балам, сен буьгуьн неге кеш калдынъ аьши? – деп сораьды.

- Анам, мен куьнали тувылман. Меним баьпишлерим кеш юредилер, - деген явапка улы да.

Цыганлар неше тилде сөйләйдилер?

Мынъ йыллар артта Индияда яшаган бир неше ырув, сырт-куьнбатар Индиядан шыгып, баска эллерге коьшип кеткен болыпты. Аьне солар шынты цыганлар болганлар. Сол ырувлардынъ бир кесеклери Персияга дейим еткенлер. Баскалары аьлиги Турциядынъ еринде канъкып юргенлер. Тагы да бир кесеклери Сирияга, Египетке эм Сырт Африкага йолланганлар. Индиядан келген сонъ, бу халк Индиядынъ тилинде сөйлеген.

Сонъ цыганлардынъ айырым ырувлары Балканларда, Россияда, Венгрияда коьшип-коьнып юргенлер. Тагы да бир аздан Куьнбатар Европага яйылып кеткенлер.

Юз йыллардынъ бойында цыган тили оьзлери яшаган эллердинъ тиллери мен карыскан. Англиядынъ цыганлары оьз тиллери мен англичан тилин карыстырып сөйләйдилер. Англичанша цыган тили «романи» деп аталады.

Цыганлар ер юзинде коьшип-коьнып юрмеге амал беретаган кеспилери мен каьрлегенлер. Бир кесек цыганлар агаш усталары болганлар, баскалары кастрюляларды ямаганлар, тагы да биревлери йырлаганлар, бал ашканлар. Туьрли эллерде бу халк туьрли затлар ман каьрлеген. Англиядынъ цыганлары атларды сатып юргенлер. Уэлстинъ цыганлары – уста биювшилер боладылар. Испан цыганлары – йыршылар, кылкобызшылар. Венгриядагы эм Румыниядагылар – саз усталары экенлер. Югославиядынъ цыганлары мылтыготты шыгарув ман каьрлейдилер.

Кайсы ерлерде болсалар да, олар оьзлерин яшатып эм ашатып билетаган миллет болады демеге ярайды.

Жалктынъ байрам Ырлары

Ат юва

Алдынгы заманларда балалар шолге шыгып, ювадынъ топар ерине карсы келгенде, ерге пышак кадаганлар. Кызлар болса ювады казып алып, кабыгын тазалаганлар, бирининъ басын бирине салып, тап кулакшынга усатып, оьретаган болганлар.

Юва излеп юрген заманда олар булай деп йырлаганлар:

Табыл, табыл ат ювам,
Тана сойып берейим,
Этин оьзим ашайым,
Канын сага шашайым.

Юва, юва ювырып шык,
Балаларынъ
етип шык.

Кобкек баьтир

Аьдетинше, сосы йыр коькек айында (апрель) йырланады. Кеделер эм кызлар коькек айы келгенине завькланып, шатланып басляк болады. Сонынъ уьшин кеделердинъ бириси уьйкен эски тоннынъ ишин тысына берип киеди эм азбар-азбардан кыдырып юреди. Сол заман олар бу йырды баьриси бирге йырлайды:

Кобкек баьтир уьйдеме экен?
Иер турманы шуьйдеме экен?
Ак шал аты бавдама экен?
Бавда болса кисинесин,
Куйрыгын-ялын тислесин.
Куйрыгын-ялын япага
Кызыл ширги ярасар.
Кызыл ширги уьстине
Куьмис иер ярасар.
Кобкек баьтир колына
Алтын камышы ярасар.
Как-как этейим,
Яркай берсенъ, кетейим,
Аласамды токтаятпа,
Эсигинъ алдын коьклатпа.

Халктынъ таввисулмес булагы

Ялгызлык деген яман зат
Ягага ясыл ямав яматкан,
Кобп йыйыннынъ ишинде
Айтар соьзин мат эткен.
Атасы кимнинъ бар болса,
Ай муьйизи ол болар.
Анасы кимнинъ бар болса,
Эркинлеп ятар орыны кенъ болар.
Агасы кимнинъ бар болса,
Кылышынынъ шабар юзи ол болар.
Иниси кимнинъ бар болса,
Тастан соккан каласы-ав ол болар.

* * *

Атайлардынъ соьзи бар:
Айырылганды аюв ер.
Айырылган кийикке,
Ялгыз шыкса, яв тиер,
Ялгызды яв бек суьер.
Яв коьргенде ясанып,
Яв кийимин яв киер,
Боблинген койды боьри ер.
Айырылмай, боьлинмей,
Баьринъиз бирге болсанъыз,
Йигитлер, сизге ким тиер?

* * *

Ети тоьбе – ер коьрки,
Эки аргымак – эр коьрки,
Палван йигит – яв коьрки,
Шешен йигит – соьз коьрки.
Конъыравлы алтын садак – бел коьрки,
Кубылыскан айдай аьруьв – уьй коьрки,
Атадан артык тувган эр йигит –
Кобп тувганнынъ бир коьрки.

Ногай кийими

Ногай районнынъ Терекли-Мектеб авылынынъ Кадрия атын дагы школадынъ окувшылары Исинея Уразаева эм Руслан Башантавов байрамда миллет кийими мен.

Ярык келди шоблликке,
Суьйиниш пен алайык.
Ярасык кийим кийип,
Куьлейик эм ойнайык.

Шакырады балалар
Бизди шатлык байрамга.
Ясылланып буйратлар,
Нур себеди дуныяга.

Г. Бекмуратова.

Бувынламалар

(ШАРАДА)

Бувынламалар (шарада) – эки-уыш соьздинъ маьнелерин бувынларында (слог) юритетаган, баска бир орта маьнеди аньлататаган юмаклы соьзлерди туьзуув ойыны. Бувынламалар кай-тип ясалганларын тешкерип каранъыз.

* * *

Биринши соьз саьбийди аньлатар, (бала)
Ийттинъ сой аты (порода) ога ялганар
(лайка)

Бириктиргенде бу эки соьзди,
Орыслардынъ саз алаты тудар.
(Бала+лайка)

* * *

Соьздинъ басы – шыбык кепли яс терек,
Экинши эслеп кара – саьвле, туьс.
Эки соьзден эринмей, Акбилек,
Сен оьзинънинъ бир муьшенъди энди туьз.

* * *

Баслапкы соьз – аргымак деген бир айван,
Экинши соьз сол айваннынъ муьшеси.
Эки соьзди бириктирсен, Куьшлихан,
Тудар ясыл оьсимликтинъ кевдеси.

* * *

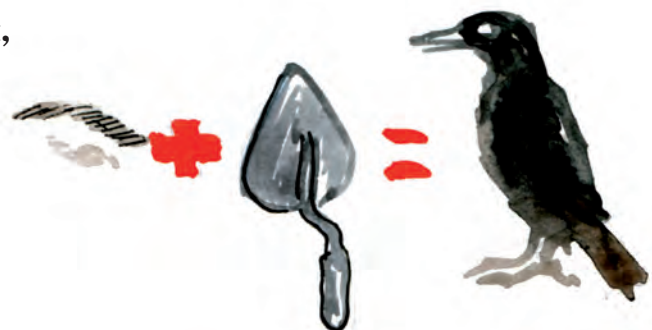
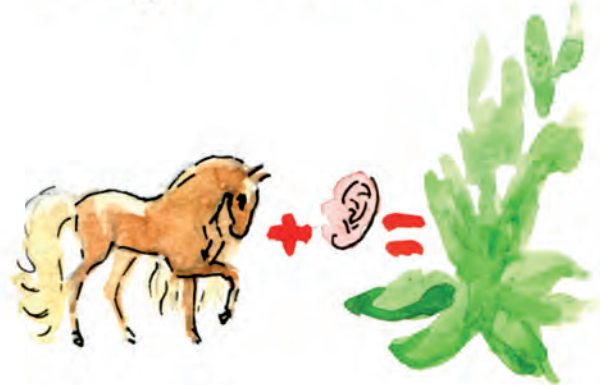
Соьздинъ басы – бир бувынлы онлык сан,
Ялга ога, Асан, савыт-сабады.
Аньламастан энер янъы соьз эм ян,
Сескендирер ол йылысып балады.

* * *

Биринши соьз – коьздинъ кыйык канаты,
Экиншиси – калавшыдынъ алаты.
Коссанъ сосы эки соьзди куслыкта,
Сазлык кусын сен коьрсин узакта.

* * *

Йолак, йолак ызанлар ман,
Яйылган коьгоьлен.
Ол кепкен заманда,
Бир соьз бен айтып кара.

Юмаклардынъ яваллары субвретлерде

* * *

Кетен – елкен-канаты,
Эмен – кевде-алаты.
Каздай – юзсе денъизде,
Барма ондай зат сизде?

* * *

Сувда турса – ол тири,
Ерде – кыска оьмири.
Алданар ол каракка, (урлавшы)
Туйсер тилли кармакка.

* * *

Ер астында йийрен ат,
Териси ети кабат,
Соярсынъ да тонарсынъ,
Тонаганда йыларсынъ.

* * *

Кызгылт, сары, коьк эм ак,
Канатлы ман мен оьзим.
Шешекейдей яркырап,
Консам таймас эш коьзинъ.

СОКОЛЕНОК

№1/2013

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:
Правительство Республики Дагестан

Журнал зарегистрирован федеральной службой по надзору в сфере связи и массовых коммуникаций.
Регистрац. номер ПИ № ГУБ-0018 от 21 мая 2000 г.
Издается с октября 1990 г.

Главный редактор

М. Ахмедов

Редколлегия

А.Исмаилов (*зам. гл. редактора*)

Т.Зургалова (*отв. секретарь*)

Б.Кулунчакова

А.Култаев

М.Авезов

С. Майлыбаева

С. Култаева (*редактор выпуска*)

Худ. редактор З.Даганов

Тех.редактор Т.Лузина

Художник номера А.Самарская

Обложка А. Качаев

Сдано в набор 30.10. 2012 г.
Подписано в печать 11.02. 2013 г.
Уч.изд.л. 4,91. Ус. печ.л. 2,79
Формат 60x84 1/8
Тираж 280 экз.
Заказ № 45

ГУП Республиканская газетно -
журнальная типография
г. Махачкала, пр.Петра I, 61

Государственное бюджетное учреждение
Республики Дагестан -«Редакция республи-
канских журналов «Литературный Дагестан» и
«Соколенок»

360725, г. Махачкала, ул. Горького, 6

Ногайский язык

Индекс: на год - 63238, на полугодие -78432.